

Др. ВЕРОЉУБ ТРИФУНОВИЋ, архитект

КРАГУЈЕВАЧКЕ ШУМАРИЦЕ

-КАКО СЕ ПРЕДЕО МЕЊА

КРАГУЈЕВАЦ, 2013. ГОДИНЕ

САДРЖАЈ:

 ПРЕДГОВОР
ШУМАРИЦЕ
ТОПОНИМ
ГЕОГРАФСКЕ ОДРЕДНИЦЕ
ТРАГОВИ
ВОЈНИЧКО ГРОБЉЕ
ВРХОВНА КОМАНДА У ЧОМИЋЕВОЈ ВИЛИ
ЧЕХОСЛОВАЧКО ГРОБЉЕ
НАРОДНИ ПАРК У ШУМАРИЦАМА
ГЕНЕРАЛНИ ПЛАН РЕГУЛАЦИЈЕ ГРАДА КРАГУЈЕВЦА 1931.ГОДИНЕ
КРУГ СМРТИ
ПРВЕ ПОРАТНЕ ГОДИНЕ
ГЕНЕРАЛНИ УРБАНИСТИЧКИ ПЛАН ГРАДА КРАГУЈЕВЦА 1949- 61
ОСНИВАЊЕ СПОМЕН ПАРКА
НОВИ СПОМЕНИЦИ
ЈЕЗЕРО
ОСМА ДЕЦЕНИЈА
СПОМЕН МУЗЕЈ
ВРХУНАЦ ПЛАНСКИХ ПРОЈЕКЦИЈА
ПОСЛЕДЊА ДЕЦЕНИЈА ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА
ПРОМЕНЕ ПОЧЕТКОМ ТРЕЋЕГ МИЛЕНИЈУМА
КА СИНТЕЗИ
 АБСТРАКТ
 ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ
 БИБЛИОГРАФИЈА

ПРЕДГОВОР

Навршило се шездесет година од оснивања установе Спомен парк КРАГУЈЕВАЧКИ ОКТОБАР. Током времена публиковано је више радова о Крагујевачком октобру и догађајима везаним за стрељање 1941.године. Недостају радови који приказују просторни развој Шумарица као једног од културних места Крагујевца током дужег периода.

Уређивање шумаричког предела може се пратити од средине деветнаестог века. Овај текст има за циљ да обухвати планске и практичне градитељске делатности обављане током око сто педесет година чије је исходиште стање простора Шумарица на крају прве деценије 21.века.

ШУМАРИЦЕ

*„...Шумарице, то је човек!
Предео: привид и сан, који се мења
четири пута годишње....“*

(Бранко В. Радичевић: „КАКО СЕ ПРЕДЕО МЕЊА“
Велики школски час 21 октобра 1979.г)

Крагујевачке Шумарице су парк познат по стрељању неколико хиљада Крагујевчана 21 октобра 1941 године. Круг смрти у коме су настале 33 гробнице одредио је димензије Спомен парка насталог и уређиваног током друге половине двадесетог века.

Овај текст се бави градитељским деловањима на том простору. Простор трпи промене кроз време . Изазване људским активностима. Спонтаним и планским.

Шумарице у Крагујевцу су природно леп и питом предео. Историја га је неколико пута сурово користила. Хиљаде војника и цивила су ту сахрањиване. Људи су просторно обележили гробове настале од средине 19. до половине 20. века . У временима мира настојали су да хуманизују и оплемене ова светилишта.

Почетком двадесетпрвог века Спомен парк „Крагујевачки октобар“ је велико богатство града Крагујевца и Републике Србије. Културно добро од изузетног значаја.

Са становишта урбанистичке струке- најбоље достигнуће Крагујевца.

ТОПОНИМ

Реч „шумарице“ означава место обрасло шумом. Најчешће храстовом. Веће је од онога што се назива „шумарак“, а мање од праве велике „шуме“које обухватају знатније територије. Тако на пример у околини Крагујевца постоје Шумарице и у Опорници , док су присутне Мајинићка шума, Попова шума, и друге.

Рекло би се да је назив шумарице одомаћен за млађе шуме, обновљене после честих и масовних сеча. И да се односи на храстово растиње настало као пањевина.

Шумарице се појављују као топоним на више места у Србији. И у самој околини Крагујевца постоје друге Шумарице, које међутим, историја није ставила у жижу догађања.

ГЕОГРАФСКЕ ОДРЕДНИЦЕ

Крагујевачке Шумарице се налазе у близини географског средишта Србије.

Леже у крагујевачкој котлини на огранцима планине Рудник који се приближавају долини Лепенице. Рељеф у облику заравњеног развођа омогућио је повољну саобраћајну приступачност и изградњу регионалног пута. Надморска висина шире благо нагнуте површи је од 225 до 250м.

Шумарице пресецају два потока. Сушички поток се помиње у старијим документима као Салански поток и као Черановац. Површина слива је петнаест квадратних километара. Од изградње акумулационог језера 1964/65 поток више не плави. Регулација корита извршена је седамдесетих година.

Ердоглијски поток је мали водоток. Некад се звао Алајбегов поток. Регулисан је осамдесетих година, а кроз град низводно од Спомен парка тече зацвљен.

Клима Крагујевачке котлине је умереноконтинентална. Заштићеност од неповољних ветрова је карактеристично обележје. Терени Шумарица су претежно оријентисани ка југоистоку. Имају велику осунчаност.

Максималне дневне температуре преко 18 степени трају шест месеци годишње. Топли дани се завршавају 18.октобра!!!(Степановић.) По правилу, кишни јесењи дани почињу управо око датума када се 1941 .године одиграло велико стрељање.

Посебна је лепота Михољског лета у овим пределима. Фину осветљеност неба прати и спектар боја пејзажа које се мењају од зелених ка мрким и црвеним.

Лепоту и удобност овог простора потврђује постојање великог неолитског насеља у Дивостину, непосредно изнад Шумарица.

ТРАГОВИ

Током друге аустријске окупације Србије 1718-1739 Крагујевац је био значајан војни центар. Подигнуто је утврђење по европским градитељским обрасцима. Одатле је капетан Станиша Марковић Млатишума командовао српском милицијом на јужном и источном фронту према Турцима.

У Бечком ратном архиву сачуван је план утврђења „Шанац Крагујевац“. Као један од путних праваца из Шанца, назначен је пут према северозападу. Тај пут је очигледно настао по развођу између Сушичког и Ердоглијског потока. Извесно је водио према манастиру Драчи, најзначајнијем објекту изграђеном ван Београда у аустријској Краљевини Србији. (Манастир је обновио командант Млатишума и дао да буде осликан фрескама значајним за српску уметност.) Пут је пролазио и кроз простор Шумарица иза кога је било циганско село Трмчиште.

Са успехом Другог српског устанка по ослобођењу од Турака, Крагујевац је у периоду од 1818 до 1841.године престоница Србије. Први српски град је саобраћајно повезиван са осталим варошима и насељима. Шездесетих година деветнаестог века изграђују се „уместо крчаника художествени путеви патосани и шљунком насути, ширине три хватата“. Том модернизацијом је обухваћен и друм Крагујевац-Горњи Милановац. Дуж касарне је урађен путни правац дуг преко

једног километра.(А на који се наставља правац до Дивостина дужине око пет километара.)Уз њега је 1865.г одине саграђена Војна болница. (Са друге стране друма било је војно вежбалиште-општинско вашариште.) Пројектант је вероватно архитект Френцл , аутор болнице у Београду. Најмодернији војни здравствени објект тадашње Србије подигнут је у Крагујевцу. Изградња Војне болнице је условила формирање новог Војничког гробља. Дотле су војници сахрањивани на падини Метиног брда изнад старих касарни крај Ждраљице.

Војничко гробље је засновано у Шумарицама.На растојању од око два километра од Војне болнице. Пар стотина метара јужно од Милановачког друма. Била је то кључна интервенција у простору Шумарица.

ВОЈНИЧКО ГРОБЉЕ

На ситуационом плану са ђенералштабне топографске карте из 1883.године види се да је Војна болница на рубу изграђеног градског ткива. Поред милановачког пута није означено Војничко гробље. Сушички поток је уписан као Салански поток. Ердоглијски поток није уцртан.

План регулације за варош Крагујевац урађен 1891.године оставља чак и Војну болницу изван граница грађевинског реона. Град се развија на око 270 хектара , а Шумарице су далеко изван те територије.

Ван грађевинског реона је подручје Виногради ,северно од Шумарица. Испарцелисано за виногорје још за владе кнеза Милоша. У њему су касније подизане мале куће за одмор –„виле“. Уз долину Сушичког потока уређено је неколико богатијих имања : Чомићева вила, Грујина чесма и Сарачевића имање.

Изван грађевинског реона је, прекопута Војне болнице и Вашариште. Некадашње војно вежбалиште површине четрдесет хектара . На њему је хиподром Михајловац и Стрелиште, затим од 1898.г Велики парк, а од 1903.г. и игралиште „Шумадије“, најстаријег фудбалског клуба у Србији.

Остали простори око Шумарица остају до Првог светског рата као пољопривредно и шумско земљиште.

Војничко гробље је у том времену једини плански уређен део Шумарица. Улаз је од милановачког пута удаљен 230 метара (према немачком мерењу обележеном на плану). Прилаз је трасиран под углом од 45 степени до средишта гробља , одакле тече у смеру исток-запад. Све стазе којима се прилази гробовима су у смеру север-југ. Границе су праволинијски повучене . Очигледно је планско заснивање Војничког гробља . Инжењерски поступци су јасни . Разликују се од композиције Варошког гробља насталог скоро истовремено у центру града.

Поред улаза је кућа чувара , који ту живи са породицом. Цео комплекс , површине неколико хектара је ограђен. Приближних је димензија 200 са 200метара. Војничко гробље је било чувано и контролисано.

Док је просторна композиција била војнички строга, стари надгробни споменици нису били типизирани. Постављени су у редовима. Неки нису имали хоризонталну плочу већ само земљану хумку. Вертикале су биле у облику камених крстова. Током времена су имали различите форме, увек ослоњене на клесарску традицију. Углавном припадају драгачевској групи народних мајстора. Споменике су подизале породице сахрањених војника.

Први светски рат је донео извесне промене. Током 1914 /15 у Крагујевцу је била централна болница. Велики број умрлих у њој сахрањен је у Шумарицама. Редови гробова су формирано. Сваки гроб је обележен дрвеним крстом на коме је уместо имена био број. На сачуваној фотографији Виде се бројеви од 1500. Процењује се да је сахрањено око 2 500 српских војника. Окупационе војске нису их порушиле. Нови гробови немачких војника постављени су у истом редоследу дуж источне границе. А у тежишту гробља формирана је група са гробовима окупаторских војника. Та површина је посебно партерно уређена. Наглашена је гранитним постаментом са натписом. На постамент је постављена мермерна скулптура лава. Једног од два лава урађена за маузолеј династије Карађорђевић на Опленцу. Фигура лава је лежала на постаменту на ком је био исклесан натпис Про патриа („Pro patria“ - За отаџбину). По ослобођењу, овај натпис је замењен новим, који и данас постоји: „Захвална отаџбина -1914-1918“.

Војничко гробље у Шумарицама се током више деценија оформило као меморијални комплекс посебне намене. Инжењерски планиран и уређен војнички строга. Обликован скромним каменим споменицима које су радили народни клесари и дрвеним крстачама постројеним у редове. Са мермерним лавом као средиштем.

Према истраживањима које наводи историчар Станиша Бркић то је највеће српско војничко гробље после Зејтинлика у Грчкој. Процењује се да је било око 3.000 сахрањених.

„На гробљу у Шумарицама почива око 200 српских ратника из српско-турског рата и више од 3.000 војника страдалих током I свет. рата, од којих је велики број умро у →ВОЈНОЈ БОЛНИЦИ у Крагујевцу. То је једно од највећих српских војничких гробља из I свет. рата, између два рата познато као „Српски Зејтинлик“. Свако гробно место је било обележено дрвеним крстом са уписаним редним бројем.

Преко пута овог српског војничког гробља, формирано је немачко војничко гробље, на коме су најпре сахрањени војници погинули у офанзиви 1915. Између последњег реда гробова српских војника, окренута према гробовима немачких и аустријских војника, постављена је скулптура →КАМЕНОГ ЛАВА, коју су Немци пренели из Маузолеја на Опленцу. Шумаричко војничко гробље немачка војска је користила и током II свет. рата. Међу сахрањенима је десет немачких војника који су погинули на путу Крагујевац – Горњи Милановац, у догађају који је био повод за →ОКТОБАРСКУ ТРАГЕДИЈУ 1941. У периоду 1941–1947. у Шумарицама и на Метином брду сахрањено је 645 погинулих и умрлих немачких војника.“ (Лексикон града Крагујевца; Службени гласник;2013)

Војничко гробље у Шумарицама је меморијални простор чије су симболичке вредности изузетно велике. Опстао је у својим основним облицима од средине деветнаестог до средине двадесетог века.

Осим каменог лава, сви споменици су порушени педесетих година. Разлози су ирационално идеолошки. Војничко гробље је могло да се чува као део историје и као део меморијалног комплекса Шумарица. Рушење гробаља се у српском народу сматра за велики грех. У овом случају гробове српских војника нису порушиле окупационе него домаће власти.

Крајем седамдесетих година један број камених војничких споменика је прикупљен и поново постављен на северном делу Војничког гробља.

„Одавањем почаст и полагањем венаца на спомен- обележја у знак сећања на све невинне жртве од 1914. до 1918.године, јуче је у Србији први пут као државни празник обележен Дан примирја у Првом светском рату“; („Политика“, 11нов.2012). Дан примирја је обележен на највишем нивоу у Лондону, Паризу, Вашингтону и другим савезничким престоницама. Изгледа да долази време за ново вредновање и уређење Војничког гробља у Шумарицама.

ВРХОВНА КОМАНДА У ЧОМИЋЕВОЈ ВИЛИ

У долини Сушичког потока пре Другог светског рата постојала су три имања посебно уређена.

Чомића вила је саграђена источно од старог бановинског пута. У средишту имања старе и угледне крагујевачке цинцарске породице. Посед површине 16, 60 хектара се простирао на обе обале потока. Вила је подигнута на присојној падини . Припада средњеевропском стилу деветнаестог века. Око ње су храстови. Засади воћа штите кућу према северу, а шљивар према путу. Испред виле је виноград. У ливадици су штала и обор. Ископан је бунар и шмрк за водоснабдевање.Било је то квалитетно плански уређено имање. Током 1914/15 године у њему је заседала Врховна команда српске војске. У октобарском масакру 1941 на теренима су стрељане три групе крагујевчана. Десанка Максимовић је о овом повртњаку почела поему „Крвава бајка“. Имање је ушло у састав Спомен парка. Хумке су добиле уметничко обележје 1981.године модерном скулптуром аутора Стојана Џамоње.

Грујина чесма је назив за имање трговца Грује Новаковића . Посед је био на присојној падини уз општински пут , данашњу улицу Даринке Радовић. На њему је доминирала спратна вила саграђена у аустријском стилу. У дворишту виле је каптиран извор по коме је цео крај добио назив. Испод њега је на левој обали Сушичког потока стрељана једна група 21. Октобра 1941. На тој хумци је подигнут споменик „Отпора и слободе“ . Аутор је вајар Анте Гржетић. Вила је национализована , а у њеном окружењу се формирало насеље .

Сарачевића имање је било власништво угледног трговца. Формирано је уз Милановачки друм непосредно преко пута од Војничког гробља и спуштало се до десне обале Сушичког потока.

У средишту је била скромна вила и неколико економских зграда. Највеће површине имања су засађене воћем . Педесетих година Сарачевића имање је ушло у састав Спомен парка. Крајем двадесетог века на њему је залагањем професора Жикића започето формирање Ботаничке баште у оквиру Природно математичког факултета .

Три угледна имања формирана пре Првог светског рата су у другој половини двадесетог века постала део амбијента Спомен парка. Током наредних деценија нису вреднована и коришћена на одговарајући начин.

ЧЕХОСЛОВАЧКО ГРОБЉЕ

При крају Првог светског рата 1918.г. на војном стрелишту на Становљанском пољу стрељано је 44 војника побуњеног 71. пука аустроугарске окупацијске војске. На месту сахране ,28 септембра 1924 .је свечано отворен споменик побуњеницима. По народности су сви били Словаци али је настао топоним „Чехословачко гробље“ јер је у то време јединствена држава била Чехословачка са којом је Краљевина Срба ,Хрвата и Словенаца имала савезничке односе.(Назив у овом тексту је преузет из Генералног плана регулације града Крагујевца из 1936.године.)

Споменик је сложен и скупоцен. Хумка партерно обрађена.Подигнут мермерни обелиск са именима. Ограда од кованог гвожђа. Испред су бетонске фигуре два лава. Иза обелиска су две нише /витрине у којима су изложене инсигнације и заставе.

У близини је изграђена кућица за чувара.

Уз споменик је подигнут трем-видиковац. Место предаха и погледа према граду и околини .

Био је то највећи јавни споменик у Крагујевцу до тридесетих година када су подигнути Споменик палим Шумадинцима и Споменик краљу Александру .

Ко је пројектант.? Можда неко од белих Руса, емиграната који су у Србији и Крагујевцу тих година имали јаку инжењерску колонију? У Крагујевцу двадесетих година није било домаћих архитеката. (Има назнака да је архитект Георгије Коваљевски допринео концепту обликовања Малог парка, који је пројектовао арх. Раде Милосављевић. Остаје за истраживање да се утврди његова евентуална улога у обликовању сквера код Крста и споменика Чешког гробља.)

Порекло споменика је у међународном контексту. Свакако је државна , а не општинска инвестиција. Тих година је гајено пријатељство са Чешком па је подизање споменика у Крагујевцу сасвим у том духу. По години изградње споменик није везан за неку јубиларни датум, већ припада времену великих државних улагања у обнову и изградњу Војнотехничког Завода. У истом инвестиционом циклусу подигнута је, између осталог, и Стара радничка колонија.

Суседство Радничке колоније од 1927.г. и хиподрома од 1931 . довело је Чешки споменик у границе Генералног регулационог плана града Крагујевца 1931.г. Али, изван грађевинског реона.

У годинама иза Другог светског рата, при планирању Спомен парка, Чешки споменик је инкорприран као угаони мотив будућег меморијалног простора на десној страни Ердоглијског потока.

У време „Прашког пролећа“ споменик је обновљен 1968.године.

НАРОДНИ ПАРК У ШУМАРИЦАМА

Из деветнаестог века Крагујевац је изашао са три градска парка. Мали парк је настао на Милошевом венцу , у самом градском језгру. Крајем столећа формиран су парк у Илиној води и Велики парк на Вашаришту. Тридесетих година општина крагујевачка је уредила Мали парк , а Велики парк проширила за неколико хектара. Поред тога општина је 1931.године формирала Народни парк у Шумарицама.

„Наредбом председника Општине крагујевачке г.Војислава Калановића образована је и Комисија чији је задатак оснивање једног народног парка на општинском имању званом Шумарице, у величини од 46,47 хектара. Приступ је добар Милановачким друмом . Од радова одмах је извршено ограђивање целокупног комплекса.Највећи проблем је био добавка воде.Кроз парк је просечена једна алеја, којом је саобраћано на овом шумовитом простору.Подигнут је и један бифе за снабдевање грађанства јестивом и освежавајућим пићем.“ (Света Маџаревић: ИСТОРИЈА ЛОВСТВА КРАГУЈЕВЦА”;2005)

Парк је пошумљен. Општина је засадила хрстову и багремову шуму на површини од 22 хектара. Подигла живу ограду око парка и дрвореде јабланова.

Просечене су парковске стазе. По класисцистичкој ортогоналној шеми , као код римљанских градова. Две основне праволинијске стазе са кружним током на њиховом раскршћу. Стаза на правцу исток-запад водила је почев изнад улаза у Војничко гробље па до Ловачког дома. Била је дуга око седамсто метара. Краћа стаза у смеру север-југ била је дуга око петсто метара. (Сачувана је њена деоница од рунделе до Милановачког друма и асфалтирана 1978 г. приликом изградње Етно куће.) Изградњом стаза постављена је просторна арматура Народног парка.

Војничко гробље је остало као аутономна функција.

Десет хектара општинска власт је уступила Ловачком удружењу које се показало као веома активан корисник.

Саграђен је Ловачки дом . Темелј је освећен 3.октобра 1933.г. Свечано отворање било је 28 септембра 1934. Архитектонски стил објекта је репрезент крагујевачке Модерне тридесетих година. (Да ли је пројекат арх.Радета Милосављевића? По пројектантском маниру и времену изградње- скоро да је извесно.) Дом је срушен 1966.године , иако је постојао неограничен простор расположивих локација, ради изградње хотела. Био је то непотребан програсистички

потез којим је уништена функционално и естетски вредна грађевина крагујевачког међуратног наслеђа.

Бунар крај дома изградило је Ловачко удружење 1934.г

Пред Други светски рат Народни парк у Шумарицама постаје омиљено излетиште у Крагујевцу. У њему се организују Ђурђевски уранци, излети и ловачке манифестације. Део тих функција се наставио и у послератним деценијама.

Површина Народног парка била је велика скоро као територија Војнотехничког завода.

У времену између два светска рата, тридесетих година простор Шумарица се плански уређује и користи као Народни парк . На површини од педесетак хектара . У том оквиру Ловачко удружење врло активно делује на око десет хектара уступљеног земљишта, а Војничко гробље остаје заштићено. Народни парк је замашно остварење тадашње општинске управе под председништвом г.Војислава Калановића.

Основан, контролисан и уређиван- ванградски парк је оплеменио међуратни грађански Крагујевац. Изгледало је да има одржив концепт.

ГЕНЕРАЛНИ ПЛАН РЕГУЛАЦИЈЕ ГРАДА КРАГУЈЕВЦА 1931.ГОДИНЕ

Град Крагујевац је своји плановима показивао намеру да се шири у правцу повољних терена ка Шумарицама.

Грађевински реон Крагујевца одређен Планом регулације из 1891.године био је довољно велики до средине треће деценије двадесетог века. Развој Крагујевца после Првог светског рата првенствено је изазван великим инвестицијама у Војнотехнички завод. Инвестициони циклус се снажно одразио на демографски и просторни раст града.Град је пробио планом одређене границе.

Суд општине града Крагујевца и Општински одбор под председништвом г. Војислава Калановића током 1927.г. констатује појаве непланске изградње изван одобреног грађевинског реона. На Метином и Пиварском брду. На Становљанском пољу. На Ердоглији и на Михајловцу. Општина доноси одлуке да:

- Будући нови реон вароши буде обележен на лицу места.
- У новом реону треба одмах геодетски снимити терен.
- Нови план вароши буде урађен у 1928.години.

Струка је тај посао урадила веома ефикасно . Одлука о премеру је донета почетком 1928. а премер је завршен већ у августу. Створена је нова подлога на којој је 1931. урађен "Генерални регулациони план града Крагујевца." План је рађен за потребе 75 000 становника до 1981. године.

Грађевински реон је знатни проширен. Постојећи ...“по одобреном плану вароши..“ био је површине 270 хектара. Нови је обухватио 960 хектара. Проширење градског насеља предвиђено је у четири правца:

-дуж пута за Краљево до границе са атаром општине Становљанске;

-у правцу Ердоглијског потока до општинског пута 2. реда који везује Становљанско поље са Милановачким друмом;

-у правцу Михајловца и Сушичког и Дивљег поља; и

- у правцу Метиног брда .

Теорија вртних градова имала је утицај на концепт новог урбанистичког плана Крагујевца. Проширене стамбене зоне су планиране као „вртарске колоније“.

Карактеристично је да су два од четири планирана проширења градског насеља била у смеру Ердоглијског и Сушичког потока. Терени северозападно од града су оцењени као најквалитетнији за урбани развој. Нов грађевински реон је одређен до границе Народног парка у Шумарицама.

Грађење и уређивање Крагујевца према Генералном регулационом плану , који су припремили архитекти Михаило Радовановић и Радосав Милосављевић прекинуто је Другим светским ратом. Уместо грађења –рат је донео разарања.

А на теренима планираним за „вртарске колоније“ одиграло се масовно стрељање у октобру 1941. године.

КРУГ СМРТИ

Велико стрељање извршено 21 октобра 1941. године имало је одређену технологију која је тражила одговарајуће просторно решење.

Град је прво блокиран. Двадесетог октобра је извршено сакупљање неколико хиљада Крагујевчана. Затворени су да проведу ноћ пре стрељања. Смештај за такву масу затвореника организован је у „топовским шупама“ у касарни поред милановачког друма. На периферији града. На ивици Вашаришта /Михајловца према Шумарицама.

Двадесетпрвог су одатле извођене групе људи и одвођене на стратишта. Ишли су пешке што је условило кратке дистанце до стратишта . Друга одредница је била удаљавање од насеља ка неизграђеним теренима. Места егзекуције су била одвојена за сваку групу.

Стрељање је извршено и сахрањивање обављено на тридесет три места . Настале су гробнице у долинама Сушичког и Ердоглијског потока. Описале су круг смрти око Шумарица. Народни парк је био у тежишту ,Војничко гробље у самом центру а стрељање је обављано на околном пољопривредном земљишту.

Погром је извршен управо на теренима који су Генералним регулационим планом били одређени за проширивање грађевинског реона Крагујевца. Питоми терени око два потока, уместо планираних вртних насеља, постали су стратиште.

Гробнице су настале у кружном распореду. Распоред хумки на плану показује слику круга пречника око два километра . Са Шумарицама у средишту. Центар круга је био споменик Немцима палим у Првом светском рату. Мермерни лав постављен 1915.године у тежиште Војничког гробља у Шумарицама постао је центар круга смрти. Непознати војни планер извукао је у октобру 1941 године круг са полупречником од једног километра и у њему одредио места за стрељање по групама.

Круг смрти је постао основа нове просторне матрице Шумарица. Одредио је димензије меморијалног комплекса Спомен парка насталог после рата. Условио проширење Народног парка са педесет на тристашездесет хектара. Тиме је Крагујевац добио изузетно вредан садржај.

Променио се и однос града и Шумарица. Пре Другог светског рата Народни парк у Шумарицама је био ван грађевинског реона. У послератним годинама Спомен парк се ослањао на град и постепено срастао са њим.

Хумке су формиране као заједничке гробнице за по стотинак стрељаних. У почетку су биле само од насуте земље. Правоугаоне основе. Обележене су дрвеним крстовима које су поставиле породице жртава. Засађиване цвећем. Уз хумке су одржавани помени мртвима са саслужењем свештеника . Уз присуство родбине и пријатеља. У тим тренуцима свака хумка је личила на мало гробље у неком од шумадијских насеља.

Почетком педесетих дошло је до промена.

Године 1951. су уклоњени дрвени крстови са хумки у Шумарицама.

Подигнути су ниски камени и бетонски парапети око гробница. На свакој је постављена вертикална мермерна плоча са текстом.

После Другог светског рата хумке су скромно уређене. Касније је почео процес уметничког обликовања спомен обележја.

ПРВЕ ПОРАТНЕ ГОДИНЕ

Са завршетком Другог светског рата почело се са мањим интервенцијама на обликовању неких меморијалних тачака у Шумарицама.

У борбама за ослобођење Крагујевца у октобру 1944. године погинуо је и један број војника Црвене армије. Сахрањени су у заједничкој гробници уз централну хумку стрељаних Крагујевчана у насељу изнад данашњег Музеја. Неко време су те две хумке биле паралелно уређиване. Касније су гробови црвеноармејаца пренети у централизовану гробницу у Јагодини. Остало је празно место у крагујевачком Спомен парку. А гробница совјетских војника у селу Опорници није пресељена.

У борбама 21.октобра 1944. године на периферији Вашаришта погинуо је и борац Седамнаесте ударне дивизије Плазибат Анте. Ту је и сахрањен. Савез бораца му је подигао скроман споменик. Око 1975. године насуте су две земљане могиле иза гроба и тако је означен улаз у Спомен парк са измештеног горњомилановачког пута.

Из првих послератних година је један необичан споменик. У кругу касарне иза данашње зграде Архива била је апокрифна хумка. Сачувана је мермерна плоча са натписом:

*Ово место је сведок
у мученику и јунаку граду.
Ни овде душмани нису могли
наш пламени дух да смрве.
Победили смо и двадесет
првог октобра хиљаду-
нас седам хиљада-
девет стотина четрдесет прве.*

По сведочењу историчара апокрифна гробница у кругу топовских шупа је подигнута да Маршал Тито не би посетио оригиналне хумке на којима су тада још биле дрвене крстаче.

Окупатор је посекао део шуме дуж милановачког друма. Забележено је да су 1947. године грађани добровољним радом поново засадили око три хектара храстове шуме у Шумарицама.

ГЕНЕРАЛНИ УРБАНИСТИЧКИ ПЛАН ГРАДА КРАГУЈЕВЦА 1949- 61

Културалистички модел урбанизма који је гајио професор Михаило Радовановић се после Другог светског рата сукобио са прогресистичким револуционарним тенденцијама. Однос према урбанизму у послератном периоду произишао је из промене друштвеног поретка. По завршетку рата Крагујевац се планира у условима социјализма.

Формулисано је начело: „Урбанистичка делатност у социјалистичком друштвеном систему мора се битно разликовати од урбанизма у капитализму.“

Архитект Јованка Јефтановић је била носилац израде ГУПа Крагујевца. На почетку као инжењер у Урбанистичком заводу НР Србије, а потом у „Пројектбиру“ из Београда. План је

припреман од 1949 до 1959 године по тада важећим принципима „урбанистичког пројектовања“. Иако је усвојен тек 1961.године Генерални урбанистички план Крагујевца је током времена израде послужио за реализацију конкретних градитељских активности. Одлуке политичких форума су биле испред прописа.

У првој фази је урађена скица ГУПа. Њом је постављена основна организација градске територије. Град је замишљен са два основна реона и једним микрореоном. Реони су раздвојени појасевима зеленила, који се од Шумарица долинама Сушичког и Ердоглијског потока уводе у сам градски центар. Најеминентнији део градског центра пројектован је као „Зелени продор“. Планирано је поништавање постојећег градског ткива и стварање потпуно новог. Уведен је корбизијеовски приступ у планирање Крагујевца.

Нов грађевински реон је обележен приликом доношења закона о национализацији градског земљишта 1958.године. Добио је двоструко већу површину од територије одређене предратним Генералним регулационим планом . Обухвата и Спомен парк величине 317,50 хектара.

ГУП Крагујевца не обрађује територију Спомен парка. То је остављено посебном процесу планирања. Међутим, Спомен парк је преко „зелених појасева“ присутан у концепту планираног градског организма. Карактеристично је веома високо учешће градског зеленила у национализованом грађевинском реону- чак 520 хектара или око 25%. Зеленило је велика тема ГУПа донетог 1961. Парк у Шумарицама је темељ те велике теме.

Повезивање града са Шумарицама покушано је да се појача 1953. године изградњом Пионирске пруге. Подигнута је по угледу на Београд. Полазила је са Вашаришта, из воћњака Учитељске школе у коме је био депо за малу локомотиву. Дуж Михајловца пруга је пратила ондашњу улицу генерала Глиге Мандића. Потом је скрећући према западу обишла групу кућа пресецајући Милановачки друм. Трасирана је кроз њиве јужно од Шумарица да би дошла до крајње станице на шумском пропланку испод Ловачког дома. Мали воз са два вагона је возио око годину дана. Пионирска пруга је угашена . Била је неодржив артефакт соцреализма .

ОСНИВАЊЕ СПОМЕН ПАРКА

Педесетих година су се одиграли неки битни догађаји који су стварали дугорочан оквир за уређивање простора у Шумарицама. Установа Спомен парк је основана 1953.године. У току 1954/55 је донет Генерални план Спомен парка. Национализација градског земљишта је извршена по закону донетом крајем 1958.године.

Установа Спомен парк је створена као градска институција задужена да трајно брине о развоју меморијалног простора у Шумарицама. Током наредних деценија она је била носилац свих активности ослањајући се на градску управу , остварујући и програме државног значаја и повезивајући се са одговарајућим међународним институцијама. Основана је у време кад је :

„...Држава Израел је 1953.године основала „Јад Вашем“, спомен- обележје холокауста, како би сачувала успомену на шест милиона Јевреја који су страдали од руке нациста и њихових сарадника...“; („Политика“, 11нов.2012.).

Крагујевац је истовремено основао свој Спомен парк. Концепт је да буде уређен као меморијални простор, али да истовремено промовише нови живот.

Ustanova Спомен парк је одлучујуће утицала на организацију послова планирања и грађења на повереном простору.

Конкурс за просторно уређење Спомен парка спроведен је 1954.године. Почета је дугорочна сарадња са новооснованом институцијом „Пројектбиро“ из Београда коју је водила арх.Јованка Јефтановић.

Генерални план Спомен парка урадили су арх.Михаило Митровић и арх.Радивоје Томић током 1954-1955.године. Консултовани су и еминентни урбанисти као архитект Никола Добровић, пројектант хортикултуре Смиљан Кљајић и други. О томе сведоче делови интервјуа арх. М. Митровића датог 2012.г.:

Прву награду на општем југословенском конкурс за урбанистичко решење Спомен-парка „Крагујевачки октобар“ добили сте у коауторству са архитектом Радивојем Томићем. Како је изгледао рад на вашем пројекту?

Било је то пре више од пола века, озбиљан конкурс, озбиљнији од многих данашњих. Радио сам га са изузетном анажованошћу у коауторству са архитектом Радивојем Томићем, са којим сам још од студентских дана имао присну и пријатељску сарадњу. Конкурс смо радили у „Пројект-бироу“, пројектантској организацији коју смо са колегицом Јованком Јефтановић основали 1955. године.

Након освојене награде на конкурс, ваше решење се изводило у консултацијама са архитектама који су били међу награђеним ауторима у конкурс. Такође, тада сте као главног консултанта позвали Николу Добровића. Колико је та сарадња утицала на измену вашег решења?

После завршеног конкурса Одбор за изградњу Спомен-парка поверио нам је израду урбанистичког решења за уређење целокупног простора који обухвата 352 хектара, уз сугестију да користимо, колико је то могуће, идеје из репертоара на конкурс приспелих радова. То смо радо прихватили имајући у виду озбиљност задатка. Све ово није утицало на промену нашег основног концепта. Са коликом смо озбиљношћу пришли оваком послу види се по заједничкој израженој жељи, нас пројектаната и представника Спомен-парка, да за хортикултурно решење (хортикултура је у то време била крајње неразвијена) ангажујемо у Југославији тада јединог дипломираног инжењера хортикултуре Смиљана Кљајића, кога смо и званично укључили у изради урбанистичког пројекта.

Спомен паркови су места где се сусрећу урбанизам, архитектура, споменик и ликовна уметност. Када сте правили урбанистичко решење, на који начин сте размишљали о осталим аспектима који ће бити укључени у даљи развој Спомен-парка?

Наш основни концепт био је да Спомен-парк буде простор меморијалног карактера, да има високи национални значај и да те две одреднице имају приоритет над свим другим програмима. Сматрали смо да је крагујевачко стрељање, по принципу „један за сто“, посебно ђака изведених из учioniчких клупа, један од најтежих фашистичких злочина из Другог светског рата који мора остати трајно забележен у историји европске цивилизације. Сматрали смо, такође, да Спомен-парк ни на који начин не сме бити уређен и одржаван као локални програм хуманитарног, профаног карактера. Држали смо да Спомен-парк треба да буде сакрално светилиште на коме би ратни злочинци могли да перу своју савест, а да часним људима данашњих и будућих генерација буде штит од починиоца сличних злодела.

Крагујевачко стрељање је злочин над злочинима, па је незамисливо да само један стваралац својом имагинацијом може ликовно и просторно да артикулише збир ужаса који се дешавао у Шумарицама, главном одредишту Спомен-парка. Због тога нам је било стало да се консултујемо са што више људи, истражујемо и откривамо што више чињеница са листа места. Одржавани су бројни састанци са представницима власти, са преживелим борцима, са ојађеним родитељима стрељане деце. Све се то акумулирало у једну интегралну визију која је била прихваћена, може се рећи, од целокупне јавности Крагујевца. На основу нашег плана, усвојеног на највишим државним форумима, урађена је, између осталог, главна кружна саобраћајница дужине седам километара, која повезује 33 масовне гробнице, расејане по читавој територији Спомен-парка.

Доношењем Генералног плана Спомен парка 1955.г. створен је дугорочни концепт уређивања и изградње овог простора.

Почињу да се одвијају нове интервенције у простору Шумарица.

Почетак изградње Градског стадиона 1953. године доприноси повезивању града и Спомен парка. На објекту се 1955. одвија радна акција. Градња траје до 1959.године.

На дугим традицијама Ловачко друштво уређује Зверињак у Шумарицама. У близини је касније (1965- 1968) формирана Фазанерија површине 2.ха.

Кружни пут у Спомен парку се гради омладинском радном акцијом почев од 1953/4.године. Тада се још Спомен Парк бележи под именом Парк Слободе. Изградња Кружног пута је реализација костура планираног просторног уређења . Истовремено, изазива промене у мрежи саобраћајница. Укида пут за Винограде и мост на Сушичком потоку. Измешта деоницу Милановачког пута од „Топовских шупа“ до „Сарачевића имања“. Кружни пут знатно касније добија базив „Десанкин венац“ у част велике песникиње .

Стрелиште код Сушичког Потока подигнуто је 1954-58.г. (Модернизовано је 1968.) У том склопу реализовано је до 1957.г. ловачко стрелиште

Закон о национализацији грађевинског земљишта је донет 1958.г. У оквиру јавних намена национализовано је и земљиште за Спомен парк површине 317,50,ооха. Утемељено је државно власништво над територијом, а коришћење је на великом броју парцела остало ранијим власницима.

Перспектива развоја Спомен парка је заокружена 1950тих година оснивањем Установе, доношењем плана и подржављењем земљишта.

НОВИ СПОМЕНИЦИ

Шездесетих година је много рађено на обележавању хумки вајарским мотивима. Уместо скромних мермерних плоча, почело је подизање обележја монументалних димензија, са одређеним уметничким амбицијама.

Процес је почео 1959.године подизањем Споменика бола и пркоса над местом где је стрељана група у којој је била студенткиња Нада Наумовић. Аутор је вајар А.Гржетић. Хумка је у

долини Ердоглијског потока , уз прву деоницу кружног пута. Скулптура је била нова вајарска вертикала тадашњег Крагујевца. Давала је печат уласку у Спомен парк наредних неколико година.

Ђачки споменик саграђен 1963.године преузео је ту улогу. Више од тога- постао је ликовни симбол Спомен парка. Аутор је вајар Миодраг Живковић. Уз Ђачки споменик је одржавана централна манифестација октобарских свечаности. Десетине хиљада посетилаца окупљало се у природном амфитеатру на десној обали потока пратећи „Велики школски час“.

Споменик отпора и слободе настао је у долини Сушичког потока 1966.године. Аутор је вајар А.Гржетић. Наредна активност је било расписивање југословенског конкурса који је резултирао у архитектонско -слупторална решења „Распукли цвет“ арх.Небојше Деље и “Стогови“ арх. Јелице и арх.Градимира Боснића.

„Јавни споменик, парадоксално, запао је у кризу управо у доба његове велике потражње, првих година после ослобођења“ –писао је Миодраг Б. Протић. Споменици подигнути шездесетих година у Шумарицама су на линији изласка из те кризе. Прва три су у модернистичком маниру уз извесну патетику карактеристичну за соцреализам. Наредна два носе приступ меморијалних комплекса који је развио арх. Богдан Богдановић.

1966. Други циклус Генералног плана Спомен парка.....*???

Хотел „Шумарице“ је саграђен 1967.године по пројекту арх. Јованке Јефтановић. Карактеристичан је пример покушаја да стил алпских центара повеже са балканском архитектуром. Хотел је унео профане садржаје у меморијални амбијент који је доминирао Спомен парком. Ради изградње хотела срушен је Ловачки дом вредан предратни објекат.

„Чешки споменик“ је обновљен 1968.по пројекту арх. В.Трифунковића.

У првим годинама уређивања парка доминирао је херојски концепт смрти, а потом преовладава идејни концепт меморијалног парка са порукама у славу живота. Међу 33 гробне хумке изведено је 10 уметничких споменика.

ЈЕЗЕРО

Сушички поток је раније носио називе Староселски или Салански поток. Пред Други светски рат је уписиван у геодетске скице као Черановац. Поток је лева притока Лепенице . Извире у Драчи. Дужине је 10,6км и притоке су му дуге 4,5км.

Просечан пад Сушичког потока је 1,8%. Површина слива је 15км.2. Тако мали поток често пресуши у летњим месецима. Међутим, плавио је веома често делове Крагујевца . Изливање Сушичког потока белажено је скоро сваке године. (Нпр: 22.јун 1954; 27јула 1955; 04марта 1956. итд.)

Ради уређења овог водотока изграђена је 1964.г. земљана брана дуга 246м. а висока 19,5м. Створено је вештачко језеро дужине 1 350м. Капацитет му је 950 000 м.3. Пројектант је инжењер Миодраг Дедић. Ради изградње језера измештена је једна хумка из тог простора.

Вештачко језеро није било предвиђено тадашњим урбанистичким плановима. Међутим, донело је богате садржаје. Не само заштиту од поплава. Оплеменило је Шумарица највећим воденим огледалом у Крагујевцу. Постепено је уређено за више намена.

Године 1972 изграђен је цевовод до базена у Вашаришту. За спортски центар и комуналне потребе града. Пред завршетак Гружанског система ,због велике несташнице , чак је овај цевовод привремено уведен у водоснабдевање. Тог лета становници Крагујевца су скоро сасвим попили Језеро.

Средствима општинског фонда за рекреацију, на језеру у Шумарицама је пројектована и уређена 1983.године плажа за спорт и рекреацију. Стручне послове је обавила Дирекција за урбанизам и изградњу Крагујевца. Дограђивана и допуњавана током наредних деценија , постала је плажа један од кључних пунктова окупљања у Крагујевцу.

ОСМА ДЕЦЕНИЈА

Седамдесете године су године развоја Крагујевца. Ношен индустријским полетом град добија нове карактеристике и надрегионалне димензије.

Осма деценија двадесетог века донела је, поред изградње Спомен музеја, промене и у простору Шумарица.

Документ „КРАГУЈЕВАЦ 1974-77 Измена и допуна ГУПа“ усвојен је 14 октобра 1974.године. Њиме се грађевински реон града повећава на преко четири хиљаде хектара. У то подручје улазе и приградска насеља настала током шездесетих година . Спомен парк се налази у новој позицији. Више није спона града и пољопривредних ванградских атара. Са свих страна је окружен насељима и другим урбаним садржајима. Уместо парка на периферији града, постаје централни градски парк.

Пешачки токови се укрштају преко територије парка. Седамдесетих година гради се мрежа шетних стаза. Она је ослоњена на планска решења из хиљду деветстопедесетих али добија и нове правце. Сасвим се напуштају стазе ортогонално постављене у Народном парку пре Другог светског рата.

Уз хотел „Шумарице“ гради се већи и луксузнији депанданс 1976,године по пројекту арх. Јованке Јефтановић. Октобра 1978. у њему борави председник Тито у својој задњој посети Крагујевцу. За ту прилику подиже се необичан објекат. За само десетак дана саграђена кућа у етно стилу и подигнуто сеоско двориште са оригиналним пратећим објектима пресељеним из шумадијских села. Идеја је била да то буде зачетак српског етно села у простору Шумарица. Спречиле су је кризне деценије које су следиле . Кућа је изгорела 1991.године.

Изградња етно куће је помогла да се нешто касније обнови део Војничког гробља

Уметничко обликовање хумки у овој деценији почело је да се заснива на подизању спомен обележја које финансирају народи Југославије. Саграђена су два :

-Споменик народа БиХ у Шумарицама (1980.) аутора Нандора Глида

-Споменик народа Хрватске у Шумарицама (отворен 21.октобра 1981.) по конкурсном решењу вајара Душана Џамоње из 1976.г. а његови аутори су архитекте Јосип и Силвана Сеисел.

Остале републике нису се одазвале.

Скулптуре новосадског вајара Јована Солдатовића стигле су као вредан поклон. Бронзане „Срне“ и „Суђаје“ нису скулптуре великих габарита. Оплемениле су просторе у којима су постављене иако нису биле урађене посебно за њих. Скулптура „Суђаје“, постављена је 1979. на широки травнати простор испред Спомен-Музеја у улици Александра I Карађорђевића.

Осма деценија двадесетог века је донела висок ниво објеката саграђених у Спомен парку. Музеј, хотел и етно кућа спадају у репрезентиван корпус југословенске архитектуре. Слично је стање и са скулптурама . У области урбанизма одвија се јединствен процес формирања централног парка светских димензија у југословенском граду средње величине.

СПОМЕН МУЗЕЈ

Најрепрезентативнији пример послератне крагујевачке архитектуре. Заступљен у југословенским архитектонским студијама и приказима.

Једини је објекат из Крагујевца приказан у књизи Ивана Штрауса „ Архитектура Југославије 1945-1990“ објављеној пред распад СФРЈугославије:

„Током седамдесетих година многи већи и мањи градови широм земље добили су вредна архитектонска дела. Неки од њих и по први пут након рата и поред интензивне градитељске активности. Листа је импозантна јер је осма деценија градитељски обележила целокупан југословенски простор који је живео у илузијама материјалног просперитета.....Своје место у хроници неоспорно заслужују....., у Крагујевцу импресивна композиција правоугаоних вертикала Спомен музеја у Шумарицама (1975) по идеји Ивана Антића и Иванке Распоповић....“

Следећи текст пружа основне податке о настанку Спомен музеја:

ГОДИШЊИЦА СПОМЕН МУЗЕЈА "21.ОКТОБАР"

13.02.2012.

На Сретење, 15. Фебруара, Спомен-музеј „21. октобар“ обележава 36. годишњицу од оснивања. Градња Музеја започета је 1971. године, на 30- годишњицу стељања. Урбанистичке услове за изградњу дали су архитекте Михаило Митровић и Радивоје Томић, аутори Генералног Урбанистичког плана Спомен-парка, који су још 1955. предвидели садашњу локацију као место зграде будућег музеја.

Музеј је отворен 15. фебруара 1976. године. Пројектант Музеја је архитекта Иван Антић, професор Архитектонског факултета у Београду са сарадницима: Иванком Распоповић-архитектом, електротехничарима Ристом Палигорићем и Александром Стефановићем, као и грађевинским инжењером Тихомиром Ђукићем.

Аутори прве музеолошке поставке били су Душан Пленча, магистар историјских наука и архитекта Бранко Хајдин са сарадницима: проф.др. Живомиром Спасићем и пуковником Миланом Андрићем, професором историје и сарадником Војно-историјског института у Београду.

У финансирању изградње Музеја учествовали су, највећим делом Заводи црвена застава, република, општина и велики број радних организација Крагујевца.“

Локација је одабрана тако да подвлачи доминацију Спомен музеја . Посебно је импресиван приступ из града конципиран као главна алеја . Дуга један километар. Профил је обогатен и дозвољава даље обликовање.Због тог потеза је укинута деоница Милановачког пута између Михајловца и касарне.

Поред своје архитектонске вредности, Спомен музеј има изузетан значај урбанистичког симбола који доминира Спомен парком и незаобилазан је мотив урбане слике Крагујевца.

ВРХУНАЦ ПЛАНСКИХ ПРОЈЕКЦИЈА

Генерални урбанистички план „КРАГУЈЕВАЦ 2000.Г.“ донет је 1980.године. Рађен је на врло оптимистичким пројекцијама произишлим из развојних трендова претходне деценије. Град је планиран за три стотине хиљада становника на територији од тринаест хиљада хектара. У таквом контексту планирано је и повећање површине Спомен парка на петстотетрдесет хектара. Уз постојећи парк предвиђено је да се припоји још и знатно шумско и пољопривредно земљиште. Претежно, у зони Вишњака.

Посебна пажња се посвећује проучавању развоја овог простора . У периоду од 1981 до 1983.године Републичка заједница науке финансира истраживачки пројекат који се односи на Спомен парк.

Међутим, околности су се промениле.

После 1980. године заустављени су многи процеси. Такозвана „стабилизација“ је довела до ограничавања инвестирања у држави СФРЈ. Наравно, и у Крагујевцу -што је имало директан утицај и на развој простора Спомен парка. О ширењу није могло бити речи. Престало је и подизање споменика.Током наредних десет година није уметнички обликована ни једна хумка у Шумарицама. Није подигнут ни један архитектонски објекат.

Могу се забележити као вредни резултати изградња плаже на језеру у Шумарицама и регулација корита Сушичког потока.

Пут 1300 каплара обележен је малим ансамблом по пројекту арх. Радослава Прокића.

Изван Шумарица откривен је 19. октобра 1985. године споменик стрељанима у Маршићу. Аутор је вајар Драган Панић.

У касарни „Милан Благојевић“ , крај улаза у Спомен парк, зграда Гарнизонског затвора коришћена је за НРИО „Светлост“ . Од 06. октобра 1988. у њу је усељен Историјски архив Шумадије.

ПОСЛЕДЊА ДЕЦЕНИЈА ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

Нов генерални урбанистички план Крагујевца усвојен је 1991. године. ГУП „КРАГУЈЕВАЦ 2005.“ узео је у обзир перформансе нових околности. Све пројекције су сведене на много умеренији ниво .

Спомен парк је задржан у границама из 1974. Уређивање је настављено у врло ограниченим материјалним условима. У тим околностима током деведесетих година подигнута су три скромнија споменика.

-Споменик Против зла на хумци бр.12 у долини Ердоглијског потока добијен је 1991. године са аранђеловачке смотре „Мермер и звуци“. Исклесало га је у белом мермеру мексички вајар Мигел Рома.

Споменик стрељаним Јеврејима и Србима, подигнут 1991. На јужном ободу Спомен Парка, на месту где је 1941. стрељано 78 Срба и 37 Јевреја. Аутор споменика је вајар Милорад Зорбић. Откривен је 20. октобра 1991, тачно 50 година после злочина који се на том месту догодио. Споменик су подигли израелски град Бат-Јам и установе Шумадијског округа. Био је то први споменик у Србији посвећен страдању Јевреја у II свет. рату.

-Споменик Пријатељства , у долини Сушичког потока је поклон румунског града Питештија. Допремљен је у деловима и монтиран 1994. године. Последњи споменик октобарским жртвама подигнут у двадесетом веку. Аутор је познати румунски вајар Николај Стојчеу.

-Споменик Другој Шумадијској дивизији подигнут је поводом обележавања осамдесетогодишњице од пробоја солунског фронта у Првом светском рату. Саграђен је на прилазу Војничком гробљу 1998. године. Аутори су вајари браћа Радовић из Београда.

-Ботаничка башта је почела да се формира иницијативом Природноматематичког факултета универзитета у Крагујевцу. Лоцирана је у Спомен парку на земљишту некадашњег Сарачевића имања. Обезбеђено је око петнаест хектара . Архитекти Матилда и Александар

Нећак урадили су урбанистички пројекат . У деценијама кризе, реализација Ботаничке баште се одвија успорено . Остаје као могућност да се постепено формира тај вредан садржај Крагујевца у оквиру Шумарица које су типичан репрезент пејзажа Шумадије.

ПРОМЕНЕ ПОЧЕТКОМ ТРЕЋЕГ МИЛЕНИЈУМА

На почетку 21. века дошло је до промена у друштвеном и економском систему у Србији. Са распадом Југославије све државе настале из ње ушле су у процес транзиције.

Са становишта просторног уређивања Шумарица може да се постави питање: да ли ће повратак из социјализма у капитализам донети промене сличног значаја као при смени капитализма социјалистичким друштвеним уређењем после Другог светског рата?

У првој деценији двадесетпрвог века реализовани су неки градитељски потези. Другачије од ранијег идеолошког става. Подигнута је црква посвећена „Крагујевачким новомученицима“ (архитекта Љубица Бошњак, 2002-2006). Приватизован је и проширен хотел „Шумарице“. Уз споменик „Бола и пркоса“ подигнуто је обележје да је ту стрељан прота Андра Божић. Промењена је поставка у Спомен музеју. Ови појединачни знаци нису део неког целовитог новог концепта.

Уређивање језера и реконструкција Десанкиног венца су инфраструктурни помаци који несумњиво одговарају потребама новог времена. Међутим, укључивање улица из околних насеља у Спомен парк не би смело да се реализује према појединачним захтевима.

Запуштање хумки насталих 1941. било би слично запуштању Војничког гробља педесетих година. Трећина хумки уметнички је обликована. Шта је са преосталих двадесетак?

Много је сложенији проблем одрживости Спомен парка на садашњем земљишту него што је било инкорпорирање Народног парка 1954.године.

Не би смело да се догађа рушење наслеђених архитектонских објеката као што је то било са Ловачким домом.

КА СИНТЕЗИ

Спомен парк „Крагујевачки октобар“ је несумњиво велика тековина урбаног развоја Крагујевца. Најбоље достигнуће крагујевачког урбанизма у двадесетом веку.

Део је идентитета града. Један од простора по коме се Крагујевац препознаје, посебно- у другој половини двадесетог века.

Корени су у заснивању Војничког гробља средином 19.столећа. Знатно проширење се догодило 1914/ 15 г. када некропола добија националне димензије.

Следећи степен је оснивање Народног парка у Шумарицама 1931. године. Простирао се на око педесет хектара. Значајан је резултат грађанског Крагујевца између два светска рата.

Велико стрељање 21октобра 1941године размештајем 33 хумке у кругу смрти определило је површину Спомен парка на 360 хектара. Земљиште је национализовано по закону из

1958.године. Колективно власништво је омогућило ангажовање и планско уређивање тако великог простора.

Шумарице су биле ван грађевинског реона Крагујевца. Посебни генерални планови Спомен парка урађени су 1955.и 1966.године. Од 1974. ова територија је у оквирима Генералног урбанистичког плана Крагујевца.

По својим физичким димензијама парк у Шумарицама је упоредив са градским парковима у највећим светским градовима. Крагујевац тиме стиче посебно обележје своје урбане структуре. Град са мање од 200 000 становника садржи централни парк велики као Булоњска шума у Паризу, Централ парк у Њујорку или Исмаилово у Москви. Спомен парк у Шумарицама је велико богатство свих крагујевчана, а и циљ бројних посетилаца из земље и света.

Нове околности почетком трећег миленијума утицаће на уређење простора Спомен парка. Социо економске промене тражиће преиспитивање концепта из претходног века. Одрживост ће бити на озбиљној провери под пресијама окружења.

Суштинско актуелно питање урбанистичког планирања простора Шумарица јесте у доктрини коју доноси нови век. Да ли ће то бити наставак културалистичког приступа који је професор Михаило Радовановић заступао тридесетих година при планирању Крагујевца на принципима поштовања наслеђеног уз даље дограђивање ? Или, наставак прогресистичких начела послератних планера заснованих на корбизијеовским ставовима о рушењу старог да би се градило ново?

БИБЛИОГРАФИЈА:

-др Живадин Степановић : ХИДРОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КРАГУЈЕВАЧКЕ КОТЛИНЕ;
Кг.1974

-Marian Hronsky> VZBURA SLOVENSKYCH VOJAKOV V KRAGUJEVCI<Тренчин .1988

-Милован Ракоњац:КРАГУЈЕВАЧКА ТРАГЕДИЈА 1941-2001 КРВАВА ИСТИНА;Кг.2001.г

-Група аутора:СПОМЕН ПАРК КРАГУЈЕВАЧКИ ОКТОБАР;Фотомонографија;Кг.

-Станиша Бркић, Ненад Ђорђевић ВЕЛИКИ ЗЛОЧИНИ ВЕРМАХТА КРАГУЈЕВАЦ 1941;Кг.2004.г

-Каталог изложбе КРАГУЈЕВАЦ НА СТАРИМ ГЕОГРАФСКИМ КАРТАМА ПЛАНОВИМА И ЦРТЕЖИМА:Историјски архив Шумадије ;Кг.2004.г

-Света Маџаревић: ИСТОРИЈА ЛОВСТВА КРАГУЈЕВЦА; Кг.2005

О АУТОРУ

Рођен и живи у Крагујевцу. Студирао, магистрирао и докторирао на Архитектонском факултету у Београду. Радио од 1965 до 2005 .г. у урбанистичкој институцији града. Аутор више књига и стручних радова из области урбанизма.

Референце за рад о Шумарицама :

- Генерални урбанистички планови града Крагујевца 1974; 1980; 1991 и 2004.г.
- Изградња Етно куће у Шумарицама ; 1978
- Спомен парк КРАГУЈЕВАЧКИ ОКТОБАР;саопштење; „Комуникације“, Бгд. 1980
- Спомен парк „21 ОКТОБАР“ у Крагујевцу; саопштење; Бгд. 1981
- СпоменпаркКРАГУЈЕВАЧКИ ОКТОБАР; Републичка заједница науке;Истраживачки пројекат1981-83
- СРЕБРНА ПЛАКЕТА СПОМЕН ПАРКА КРАГУЈЕВАЧКИ ОКТОБАР ; 1983.
- Програмски савет Спомен парка КРАГУЈЕВАЧКИ ОКТОБАР ; 1986.
- Председник Фонда културе општине Крагујевац 1990-92
- Управни одбор Спомен парка КРАГУЈЕВАЧКИ ОКТОБАР ; 1991.
- Председник одбора за подизање споменика Војводи Путнику; 1992.
- Управни одбор Музеја жртава геноцида ;1993
- СПОМЕН ПАРК И ГРАД; Архитектонски час; 2012
- ЛЕКСИКОН ГРАДА КРАГУЈЕВЦА;уредник поглавља ТОПОНИМИ;Службени гласник РС;2009-13г.

АБСТРАКТ

Спомен парк КРАГУЈЕВАЧКИ ОКТОБАР је најбоље достигнуће крагујевачког урбанистичког развоја. Резултат је градитељских делатности током претходних 150 година.

Током тог времена настало је средином 19 столећа велико Војничко гробље, затим Народни парк тридесетих година прошлог века, да би после Другог светског рата био развијан Спомен парк - меморијални комплекс изузетних димензија.

Однос Крагујевца и Шумарица се мењао . Војничко гробље је било далеко изван грађевинског реона. Тридесетих година град планира ширење према Народном парку. Шездесетих се Спомен парк зеленим појасевима повезује са градским језгром. Потом, са развојем периферних насеља, Шумарице постају централни парк Крагујевца.

Овај текст има за циљ да обухвати планске и практичне градитељске делатности обављане током око сто педесет година чије је исходиште стање простора Шумарица на крају прве деценије 21.века.